

پژوهش‌های حقوقی

شماره ۱۸

هزار و سیصد و هشتاد و نه - نیمسال دوم

مقالات

- تأملی بر گستره محکومیت‌های مؤثر کیفری و نوع تأثیر آنها
- حقوق دفاعی متهم در هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری
- تمیز خوانده دعوا
- تحلیل حقوقی حمایت‌های درمانی سازمان تأمین اجتماعی
- موضوع ویژه: حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم با تأکید بر مسأله آلودگی کلان‌شهرهای ایران
- پایش حمل‌ونقل شهری و کاهش آلودگی هوا: مطلوب زیست‌محیطی کلان‌شهرها
- تعهد به همکاری بین‌المللی در مقابله با هجوم ریزگردها به ایران
- مقابله با آلودگی‌های ناشی از امواج الکترومغناطیسی در کلان‌شهرها
- آلودگی هوای تهران و حق شهروندان بر محیط زیست سالم
- تأثیر نظام حقوق مالکیت فکری بر آلودگی کلان‌شهرها
- نفع عمومی در دعاوی زیست‌محیطی: رویه دادگاه‌های منطقه‌ای حقوق بشر و محاکم ملی
- حق برخورداری از محیط زیست سالم در دام گرمایش جهانی: اجلاس کنکان مکزیک (۲۰۱۰)
- حق برخورداری از محیط زیست سالم در حقوق فرانسه
- نقد و معرفی
- گروه منفعت اقتصادی در قانون برنامه پنجم توسعه

آلودگی هوای تهران و حق شهروندان بر محیط زیست سالم

دکتر سید عباس پورهاشمی*

دکتر لعبت تقوی**

یلدا خلعتبری و سحر زارعی***

چکیده: هوا یکی از عناصر بسیار ضروری برای زیستن بر روی این کره خاکی است، به گونه‌ای که بدون آن امکان حیات از هر یک از موجودات سلب خواهد شد، لذا حفظ کیفیت آن امری ضروری است. رشد تکنولوژی و شهرنشینی به تبعات خود افزایش حجم گسترده‌ای از انواع آلاینده‌ها در هوا را موجب شده و به دلیل مضر بودن آن برای سلامت عموم و محیط زیست، حساسیت دولتمردان را مبنی بر اتخاذ تدابیر و تمهیداتی خاص به منظور جلوگیری از آلوده نمودن هوا و تخریب محیط زیست برانگیخت. بنابراین، برخورداری از یک محیط زیست سالم و عاری از هرگونه آلودگی برای هر یک از شهروندان جزئی از حقوق شهروندی محسوب می‌گردد و در بسیاری از اسناد بین‌المللی و داخلی مورد تأکید قرار گرفته است. بدین ترتیب، آلوده نمودن هوای تهران و نبود کنترل و نظارت جدی بر آن نقض حقوق شهروندان تهرانی تلقی می‌شود. این مقاله، به بررسی حق شهروندان بر محیط زیست سالم با توجه به آلودگی هوای تهران می‌پردازد. در این راستا، ضمن بررسی آلودگی فعلی هوای تهران، حق شهروندان بر محیط زیست سالم، از منظر حقوق

---

* استادیار و عضو هیأت علمی گروه حقوق محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات
** استادیار و عضو هیأت علمی گروه علوم محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات
*** دانشجویان مقطع دکترای حقوق محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

داخلی ایران و حقوق بین الملل محیط زیست، مورد بررسی و تشریح قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: آلودگی، آلودگی هوای تهران، حقوق شهروندی، حق بر محیط زیست سالم، حقوق داخلی ایران، حقوق بین الملل، حقوق بین الملل محیط زیست

مقدمه

از گذشته تاکنون، شهرها با سرعت زیادی شروع به رشد و توسعه نموده‌اند. رشد جمعیت و گسترش شهرها، پیامدهایی همچون آلودگی هوا، آب، خاک، دفع زباله، افزایش مصرف سوخت و ... را در پهنه‌ای وسیع در پی داشته است. در این میان، آلودگی هوا گوی سبقت را از دیگر انواع آلودگی ربوده و به یکی از مهم ترین مشکلات و معضلات محیط زیست جهانی تبدیل شده است. آلودگی هوا و مباحث مربوط به آن پدیده جدیدی نیست و به قرون وسطی و حتی سال‌های قبل از آن باز می‌گردد^۱. ولی آلودگی هوا در دنیای صنعتی از ۵۰ سال گذشته تغییرات زیادی به خود دیده است. تا بعد از جنگ جهانی دوم مهم ترین ترکیب آلاینده شهری دی اکسید کربن بوده^۲، که از دوده سوخت های فسیلی، در نتیجه تغییرات زمینی و دیگر فرایندهای صنعتی ناشی میشد. از آنجایی که گاز مذکور در طبقه گازهای گلخانه‌ای قرار دارد، لذا بر تعادل تشعشعات زمین تأثیر می‌گذارد و به همین دلیل یک رابطه نزدیک بین دی اکسید کربن و تغییرات آب و هوایی زمین وجود دارد^۳.

رشد سریع شهرنشینی و افزایش جمعیت موجب انتشار بیشتر آلاینده‌ها از قبیل منو اکسید کربن، ذرات معلق، اکسیدهای نیتروژن و ... شده و آلودگی هوا را به شدت افزایش داده است^۴، به طوری که بسیاری از کلان‌شهرها در کنترل و کاهش آن دچار مشکل شده‌اند. در مقایسه با ۵۰ سال قبل، در هر ۱۰ دقیقه تعداد زیادی ماشین تولید و عرضه می‌گردد. با وجود این، محیط زیست شهری در دنیای صنعتی از دود ناشی از انواع آلاینده‌ها پر شده است. بنابراین، مشکلات آلودگی هوا در مناطق شهری در هزاره کاملاً

۱. مجید عرفان‌منش و مجید افیونی، آلودگی محیط زیست (آب، خاک و هوا)، چاپ دوم، تهران: انتشارات

ارکان، پاییز ۱۳۸۱، ص ۱۷۵.

2. Jes Fenger, "Air pollution in the last 50 years – From local to global", 2009, p. 13. *Journal homepage: www.elsevier.com/locate/atmosenv*

3. Georgios Florides & Paul Christodoulides, "Global warming and carbon dioxide through sciences", p. 391, *Journal homepage: www.elsevier.com/locate/envint*

۴. فروغ گلکار و علیرضا فرهنگد، آلودگی‌های محیط زیست، تهران، انتشارات ماندگار، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص

بارز و مشخص بوده،^۵ به گونه‌ای که در صورت بی‌توجهی یا عدم اتخاذ تدابیر مناسب، این مشکلات می‌توانند صدمات جبران‌ناپذیری به شهروندان و به طور کلی به محیط زیست وارد نمایند.

در کشور ما نیز آلودگی هوا در سالهای اخیر با افزایش میزان جمعیت و ازدیاد تردد وسائط نقلیه موتوری در تهران و سایر کلان‌شهرها به معضلی جدی و اساسی تبدیل شده است. آلودگی هوای تهران و روند فزاینده آن پیامدهای مختلفی را در ابعاد مختلف برای محیط زیست و به تبع آن برای شهروندان موجب می‌گردد. از این رو، نظارت و کنترل کیفیت هوا به صورت امری گریزناپذیر در رأس تمام مسائل ملی تلقی می‌گردد. در این راستا هر سال با هماهنگی دستگاه‌های مختلف برنامه‌هایی برای کاهش آلودگی هوای تهران اتخاذ می‌گردد، که یکی از نتایج این اقدامات، نامگذاری روز هوای پاک در ۲۹ دی ماه است.

از آنجا که شهروندان تهرانی به دلیل عضویت در یک واحد سیاسی به نام دولت ایران از حقوق و تکالیفی برخوردار خواهند بود، بنابراین، صیانت از محیط زیست در قبال استفاده از محیط زیست سالم به عنوان تکلیفی اساسی بر شهروندان لحاظ می‌گردد و قابل تأمل خواهد بود که این تکالیف، محدودکننده حقوق شهروندان تهرانی نباشد، بلکه تضمین‌کننده آن نیز تلقی می‌گردد. با این اوصاف، هوای پاک و برخورداری از آن، بخشی از حقوق شهروندی محسوب می‌شود و هرگونه فعالیتی که منجر به آلودگی هوا گردد، نقض این حقوق را در پی خواهد داشت.^۶

در این راستا، این مقاله به بررسی حق شهروندان بر محیط زیست سالم، با توجه به آلودگی هوای تهران پرداخته است. بدین ترتیب که مبحث اول، به آلودگی هوای تهران از منظر محیط زیست اختصاص یافته است. مبحث دوم حقوق شهروندی بر محیط زیست سالم در قوانین ایران را در قالب قوانین، آیین‌نامه‌ها و مصوبات مورد بحث و بررسی قرار داده است و نهایتاً مبحث سوم به منظور بررسی حقوق شهروندی بر محیط زیست سالم در حقوق بین‌الملل، نگاهی به جایگاه آن در اسناد الزام‌آور و غیر الزام‌آور داشته است.

5. Fenger, *op. cit.*, p. 13.

۶. عباس پورهاشمی، مرزشناسی حقوق بشر و حقوق شهروندی، همایش ملی حقوق شهروندی، تهران، نشر میزان، اسفند ۱۳۸۹، صص ۱۴ و ۱۵.

مبحث اول:

آلودگی هوای تهران از منظر محیط زیست

محیط زیست، مجموعه‌ای بسیار عظیم و درهم پیچیده از عوامل گوناگونی است که بر اثر یک روند و تکامل تدریجی موجودات زنده و اجزای سازنده سطح زمین بوجود آمده است و بنابراین در فعالیتهای انسان تأثیر گذاشته و از آن متأثر می‌گردد.

با پیشرفت تمدن بشری و توسعه فناوری و ازدیاد روز افزون جمعیت، در حال حاضر دنیا با مشکلی به نام آلودگی هوا و زمین مواجه شده است، که زندگی ساکنان کره زمین را تهدید می‌کند. در واقع آلودگی هوا، یکی از پدیده‌های زندگی مدرن امروزی و ناشی از پسماندهایی است که در اثر فعالیتهای شبانه‌روزی بشر به وجود می‌آید. این پسماندها ناشی از تولید مواد غذایی، صنعتی، کالاهای مختلف و انرژی است. شاید بتوان علل اصلی آلودگی هوا را در احتراق ناقص جستجو کرد که طی آن، بر اثر عدم سوخت رسانی کامل و یا نسبت نامناسب هوا و سوخت، پس از احتراق، موادی نظیر منواکسید کربن، اکسید سولفور، اکسید نیتروژن، ذرات خاکستر و یا هیدروکربن‌هایی که سوخته نشده وارد هوا می‌شوند. از آنجایی که این مواد بر روی کل حیات اثر سوء می‌گذارند، به عنوان آلوده کننده هوا از آنها یاد می‌شود.^۷

باید توجه نمود آلودگی هوا تنها پدیده قرن حاضر نیست، بلکه در سال ۱۲۷۲ میلادی، ادوارد یکم پادشاه انگلیس سعی نمود با وضع قانون منع استفاده از زغال سنگ‌های نامرغوب، هوای دود زده و آلوده شهر لندن را سالم نماید.^۸ اکنون این سؤال مطرح است که چه عواملی در آلودگی هوا به ویژه آلودگی هوای کلان‌شهر تهران نقش دارند.

الف) منابع آلاینده هوا

طبق گزارش آژانس حمایت از محیط زیست^۹ در کشور آمریکا و تنها در سال ۲۰۰۰ بیش از ۹۳ میلیارد دلار در بخش تحقیقات و کنترل آلودگی هوا هزینه شده است. در ایران نیز به عنوان یک کشور در حال توسعه، روند این اقدامات طی سالهای اخیر شتاب بیشتری داشته لیکن با توجه به آنکه مطالعات و تحقیقات انجام یافته هنوز راه درازی در جهت کنترل همه جانبه آلودگی هوا مخصوصاً در شهرهای بزرگ و مراکز صنعتی پیش رو

۷. مجید عباسپور، مهندسی محیط زیست، تهران، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۳.

ص ۹.

۸. عرفان‌منش و افیونی، پیشین، ص ۱۷۶.

9. United States Environmental Protection Agency (EPA)

است^{۱۰}. لذا در ابتدا جهت شناخت صحیح نوع و میزان هر یک از آلاینده‌ها، نیاز است منابع انتشار آنها شناسایی شوند. یکی از مهم‌ترین عوامل تشدیدکننده آلودگی هوا در دهه های اخیر به ویژه در شهرهای بزرگ نظیر تهران، رشد جمعیت و بالا رفتن سطح زندگی و به تبع آن استفاده هر چه بیشتر از سوخت‌های فسیلی به عنوان منبع اصلی تأمین کننده انرژی میباشد. همچنین پدیده‌هایی نظیر باران‌های اسیدی، گرم شدن کره زمین، نازک شدن ضخامت لایه ازن و ... نیز در هر چه بیشتر مورد توجه قرار گرفتن پدیده آلودگی هوا در مقیاس جهانی تأثیر قابل توجهی داشته است.

در طی ۵ سال، افزایش رشد جمعیت برابر افزایش جمعیت در طی ۹۰ سال اخیر بوده است. سازمان ملل با خوشبینانه‌ترین برآورد، جمعیت جهان را تا سال ۲۰۶۰ حدود ۷/۷ میلیارد نفر با نرخ ثابت و در بدترین شرایط، جمعیت جهان را تا سال ۲۰۵۰ بالغ بر ۸ میلیارد و در آخر قرن ۲۱ بالغ بر ۱۴/۲ میلیارد نفر برآورد کرده است. صنعتی شدن همراه با کاربرد انرژی از دیگر عوامل تشدید کننده آلودگی می‌باشند، چرا که همزمان با افزایش صنعتی شدن نیاز به انرژی نیز افزایش می‌یابد. کمیسیون ملل متحد در رابطه با محیط زیست و توسعه ۱۹۸۷^{۱۱} برآورد کرده است، که انرژی مورد نیاز جمعیت ۸/۲ میلیارد نفری پیش بینی شده در جهان، در سال ۲۰۲۵، ۵ برابر سال ۱۹۸۰ خواهد بود^{۱۲}. اثرات زیست‌محیطی استفاده از سوخت‌ها و انرژی سبب کاهش منابع جنگلی و آلودگی هوا، آب و خاک می‌شود. از دیگر عواملی که نقش بسیار مهمی در آلودگی هوا به ویژه در کلان‌شهرهایی همچون تهران دارند، می‌توان به حمل و نقل اشاره نمود، چراکه حمل و نقل زمینی و هوایی یا دریایی، آلودگی زیادی به دنبال دارند. تخمین زده می‌شود که بیش از ۵۰۰ میلیون وسیله نقلیه در جهان وجود دارد که سهم آنها در آلودگی هوای شهری، تخریب گیاهی و گرمایش زمین بیش از سایر منابع است. به طور کلی مطالعات نشان می‌دهند که بخش اعظم آلودگی‌ها مربوط به حمل و نقل، احتراق و فرآیندهای صنعتی است به گونه‌ای که سهم هر یک از این منابع آلوده کننده به ترتیب ۵۴٪، ۱۷٪، و ۱۴٪، می‌باشد.^{۱۳}

10. <http://www.epa.gov/superfund/sites/queryhtm/nplfn.html>

11. World Commission on Environment and Development (WCED)

12. www.un-documents.net/wced-ocf.html

13. James H. Cavender & David S. Kircher & Alan J. Hoffman, *Nationwide Air Pollutant Emission Trends*, U.S. Environmental Protection Agency, office of air and water programs, office of air quality planning and standards, North Carolina, 1973, p. 44. nepis.epa.gov/Exe/ZyPURL.cgi?Dockkey=20013chg.txt

وزن آلوده کننده تولید شده (میلیون تن بر سال)							
سهم آلودگی	کل	ذرات	Sox	HxCx	Nox	CO	منابع آلوده کننده
۰/۵۴/۵	۱۴۳/۹	۰/۷	۱	۱۹/۵	۱۱/۷	۱۱۱	حمل و نقل
۰/۱۷	۴۴/۷	۶/۸	۲۶/۵	۰/۶	۱۰	۰/۸	احتراق
۰/۱۴	۳۶/۲	۱۳/۱	۶	۵/۵	۰/۲	۱۱/۴	فرآیندهای صنعتی
۰/۴	۱۱/۱	۱/۴	۰/۱	۲	۰/۴	۷/۲	زباله‌های جامد
۰/۱۰/۵	۲۸	۳/۴	۰/۳	۷/۱	۰/۴	۱۶/۸	مواد متفرقه
۰/۱۰۰	۲۶۳/۹	۲۵/۴	۳۳/۹	۳۴/۷	۲۲/۷	۱۴۷/۲	وزن کل هر آلوده کننده

علاوه بر گازهای آلاینده، نقش ذرات معلق طبیعی (گرد و غبار حاصل از وزش بادهای و طوفانها، آتشفشانها، آتش سوزی جنگلها، نمک دریا و ...) در آلودگی هوا بسیار مهم می باشد.

تولید (میلیون تن در سال)	منبع آلوده کننده طبیعی
۲۰۰	گرد و غبار جاری
۲۰۴	سولفات از H ₂ S
۲۳۲	نیترات از H ₂ S
۲۰۹	آمونیم از H ₂ S
۲۰۰	واکنشهای فتوشیمیایی از ترپن‌ها
۴۰۰	آتشفشانها
۳۰۰	آتش سوزی جنگل
۳۰۷	نمک دریا
۲۰۵۲	وزن کل

از جداول فوق می توان نتیجه گرفت، که سهم عوامل طبیعی ۸۸/۶٪ و عوامل انسانی ۱۱/۴٪ است، لذا عوامل انسان ساز نمی توانند به عنوان فاکتور اصلی اثرگذار بر تغییرات آب و هوایی تلقی شوند، اما از آنجایی که نسبت به عوامل طبیعی در ایجاد آلودگی به طور مستمر وجود دارند می توانند در تغییرات آب و هوایی نقش مهمی داشته باشند.^{۱۴}

ب) سنجش میزان کیفیت هوا

تعیین میزان واقعی آلاینده‌ها و توصیف وضعیت کیفی هوا در مقایسه با شرایط استاندارد و اطلاع رسانی ساده، سریع و صحیح به مردم، در اتخاذ اقدامات احتیاطی و پیشگیرانه جهت

۱۴. مجید حمادی، «بررسی تغییرات نامطلوب آب و هوایی جهان و راهکارهای اجرایی برای کاهش و کنترل

آن»، مجله توسعه و تغییر اقلیم، ش ۲، زمستان ۱۳۸۹، صص ۸-۱۱.

مواردی که کیفیت هوا نامطلوب و آلودگی از حد استاندارد فراتر میرود، تأثیر بسیار زیادی دارد. یکی از پر کاربردترین شاخص های مورد استفاده جهت گزارش و مقایسه وضعیت آلودگی هوا در زمانها و مکانهای مختلف، شاخص PSI^{۱۵} می باشد که توسط سازمان حفاظت محیط زیست آمریکا^{۱۶} تدوین شده است. محاسبه این شاخص بر اساس اندازه گیری غلظت پنج آلاینده اصلی NO_2 ^{۱۷}، SO_2 ^{۱۸}، O_3 ^{۱۹}، PM_{10} ^{۲۰}، CO ^{۲۱} و تبدیل آنها به شاخص PSI می باشد.

جدول ۱- طبقات غلظت آلاینده ها جهت محاسبه شاخص استاندارد آلودگی هوا^{۲۲}

O3(ppm)	PM20(ugm)	CO:(ppm)	SO:(ppm)	NO:(ppm)	PSI	توصیف کننده
-	0-54	0/0-4/4	0/000-0/034	-	0-50	خوب
-	55-154	4/5-9/4	0/035-0/144	-	51-100	متوسط
0/125-0/164	155-254	9/5-12/4	0/145-0/224	-	101-150	غیربهداشتی برای گروه های حساس
0/165-0/204	255-354	12/5-15/4	0/225-0/304	-	151-200	غیر بهداشتی
0/205-0/404	355-424	15/5-30/4	0/305-0/604	0/65-1/24	201-300	خیلی غیر بهداشتی
0/405-0/504	425-504	30/5-40/4	0/605-0/804	1/25-1/64	301-400	خطرناک
0/505-0/604	505-604	40/5-50/4	0/805-1/004	1/65-2/04	401-500	خطرناک

پ) آلودگی هوای شهر تهران

به لحاظ موقعیت جغرافیایی، از آنجا که شرق و غرب تهران نسبت به مرکز آن مرتفع تر است، شهر تهران را به کاسه ای نامنظم به مساحت ۷۰۷ کیلومتر مربع تبدیل نموده، که اکنون حامل هوایی آلوده و پر از مشکلات تنفسی برای هر یک از شهروندان است. طبق اطلاعات جمع آوری شده توسط سازمان هواشناسی، سرعت باد در این شهر، غالباً ضعیف بوده و جهت مشخصی ندارند، بنابراین تأثیر چندانی در کاهش آلودگی نخواهد داشت^{۲۳}.

15. Pollutant Standard Index

16. United States Environmental Protection Agency

۱۷. دی اکسید نیتروژن

۱۸. دی اکسید گوگرد

۱۹. ازن

۲۰. ذرات معلق هوا

۲۱. متواکسیدکربن

22. USEPA (1998), *Guideline for Reporting of Daily Air Quality- Pollutant Standards Index - (PSI)*, Environmental Protection Agency, Washington DC.

23. <http://article.niazemarkazi.com> Free PDF Articles

جمعیت تهران از ۷۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۲۰ به نزدیک ۸ میلیون نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است و وسعت در حال گسترش شهر به ۱۰۰۰ کیلومتر مربع نزدیک شده است. آلاینده‌گی بیش از حد مجاز مراکز صنعتی و میلیون‌ها دستگاه خودرو، عدم جدیت دستگاه‌های ذیربط در اجرای وظایف محوله، پراکندگی مدیریت شهری و معضل ترافیک، فقدان ساختار اجرایی مناسب جهت نظارت و کنترل بر روند رو به تزاید این پدیده مخاطره‌آمیز، موجب شده تا شهر تهران در ردیف یکی از آلوده‌ترین شهرهای دنیا قرار گیرد.^{۲۴}

شهر تهران با تردد حدود ۴ میلیون دستگاه وسیله نقلیه و با آنکه در سالهای اخیر، سالانه بیش از ۵۰۰ هزار دستگاه انواع وسایل نقلیه به آن افزوده می‌شود، با مصرف روزانه میلیون‌ها لیتر انواع سوخت، باعث شده تا غلظت آلاینده‌های هوا در آن افزایش یافته و تعداد روزهای ناسالم فراوانی داشته باشد.

از این رو، مجموعه این عوامل، شهر تهران را تبدیل به یکی از آلوده‌ترین شهرهای دنیا نموده است. به نحوی که کارشناسان و متخصصان طی سالهای گذشته بارها خطرات ناشی از آلودگی هوا را اعلام کرده‌اند. متأسفانه این وضعیت نگران‌کننده مختص به تهران نبوده، بلکه سایر کلان‌شهرهای کشور نیز با این معضل روبه‌رو هستند. بر اساس شاخص‌های پایداری، محیط زیست ایران در بین ۱۴۶ کشور جهان در ردیف ۱۳۲ قرار دارد و میزان تولید آلاینده‌ها در آن ۲/۸ برابر استاندارد جهانی است. همچنین برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد^{۲۵} هشدار داده است که بسیاری از کشورهای رو به توسعه در آسیا و آمریکای لاتین در خطر جدی آلودگی هوا قرار دارند که ایران در جدول شاخص‌های هوا با کسب نمره ۳۱/۱ در میان ۱۳۳ کشور جهان، در رتبه ۱۱۷ قرار گرفته است.^{۲۶}

مطابق گزارش بانک جهانی^{۲۷}، خسارت سالانه آلودگی هوا در ایران تا سال ۲۰۱۶ در صورتی که روند آلودگی مانند سالهای ۲۰۰۹-۲۰۱۰ پیش برود، به رقمی معادل ۱۶ میلیارد دلار خواهد رسید. بر اساس گزارش این بانک، خسارت سالانه آلودگی هوا در ایران در سال ۲۰۰۱ معادل ۷/۱ میلیارد دلار بوده که در سال ۲۰۰۹ بالغ بر ۱۰/۳ میلیارد شده است و تا سال ۲۰۱۹ رقمی معادل ۱۹/۲ میلیارد دلار پیش بینی می‌شود.^{۲۸}

۲۴. نبی‌الله منصور، آلودگی محیط زیست (هوا، آب، پسماند و صوت)، تهران، انتشارات آزاد، ۱۳۹۰، ص

۱۲۸.

25. United Nations Environment Programme (UNEP)

۲۶. همان، ص ۱۲۹.

27. World Bank Group
28. www.worldbank.org

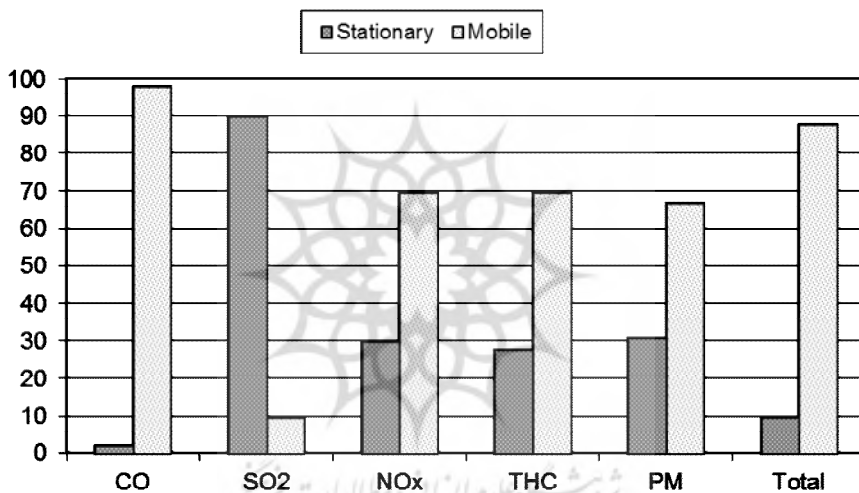
بر اساس تحقیقات انجام شده در این زمینه، حدود ۹۰ درصد آلودگی هوای تهران مربوط به وسایط نقلیه است و افزایش تقریباً ۱۰۰ درصدی تعداد خودروها در تهران طی سالهای ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰ در افزایش آلودگی هوا نقش مؤثری داشته است. به رغم اینکه ترافیک و حمل و نقل، عامل اصلی آلودگی هوای تهران شناخته شده است، ناکارآمدی وسایط حمل و نقل عمومی مانند ناکافی و فرسوده بودن ناوگان حمل و نقل عمومی، نهادینه نشدن فرهنگ استفاده از وسایل نقلیه عمومی، افزایش گاز سوز نبودن تمام اتوبوس های شرکت واحد و وسایط نقلیه عمومی به افزایش آلودگی هوای پایتخت نیز دامن زده است و همچنین، میزان آلاینده‌گی موتور سیکلت‌های بی کیفیت به مراتب افزونتر از خودروهاست، چراکه میزان منواکسید کربن و هیدروکربن‌های نسوخته ناشی از موتورسیکلت‌ها بسیار قابل توجه است^{۲۹}. ضمناً، نتایج نشان می‌دهد که سالانه ۱۶۰ تن PM_{2.5} و نزدیک به ۵۰۶۰۰۰ تن CO₂ در مجاورت فرودگاه‌هایی همچون فرودگاه مهرآباد، انتشار می‌یابد. از سوی دیگر، مسافرت با هواپیما خود باعث افزایش تردد خودروها به منظور انتقال مسافران به فرودگاه‌ها می‌شود و این خود موجب تشدید آلودگی می‌گردد^{۳۰}.

مصرف بالای سوخت خودروهای قدیمی نیز، از عوامل دیگر تشدید آلودگی هوای تهران به شمار می‌آید. به جهت آنکه مصرف سوخت خودروهای فرسوده نزدیک به سه برابر خودروهای جدید است و از طرفی به نسبت مصرف سوخت مساوی نیز میزان آلاینده‌گی آنها چندین برابر است، لذا سهم خودروهای فرسوده در آلودگی هوای تهران نیز قابل تأمل است. بر اساس آمار موجود بیش از ۵۰٪ خودروهای در حال تردد در کشور دارای سن بالای ۱۰ سال و نزدیک به ۱۵٪ نیز دارای سن بالای ۲۰ سال هستند که قاعدتاً با توجه به زیان آنها در مصرف سوخت بالا و تولید آلاینده‌گی مضاعف، باید از رده خارج شوند.

اغلب برآوردها در خصوص سهم منابع مختلف از آلودگی هوای تهران نشان می‌دهند که متوسط سهم منابع متحرک از کل آلاینده‌های هوای تهران در حدود ۹۰ درصد می‌باشد. در این میان ۹۸ درصد آلاینده منواکسید کربن، ۱۰ درصد دی‌اکسید گوگرد، ۷۰ درصد اکسیدهای نیتروژن، ۷۰ درصد هیدروکربن‌های نسوخته و ۷۰ درصد ذرات معلق موجود در شهر تهران نیز ناشی از تردد وسایط نقلیه و به نوعی منابع متحرک برآورد شده است. بدین ترتیب، در میان آلاینده‌های شهر تهران، تنها آلاینده‌ای که به میزان وسیعی از منابع ساکن ایجاد می‌شود، دی اکسید گوگرد است که بیشتر ناشی از مصارف سوخت‌های سنگین

۲۹. نبی‌الله منصوری، پیشین، ص ۱۳۰.

گوگرد دار توسط کارخانجات صنعتی در حومه شهر می‌باشد.^{۳۱}
 برآوردها در خصوص سهم تفکیکی وسایل نقلیه متحرک نیز، سهم خودروهای سبک در تولید آلاینده‌های شهر تهران را ۶۵ درصد، موتورسیکلت‌ها ۱۰ درصد، اتوبوس‌های شرکت واحد ۱۰ درصد و سایر خودروهای دیزلی ۱۵ درصد عنوان می‌کند. بر اساس برآورد شرکت کنترل کیفیت هوای تهران سالانه حدود ۲ میلیون و ۳۰۰ هزار تن انواع آلاینده‌ها، تنها از منابع متحرک به هوای تهران وارد می‌شود که از این رقم حدود ۲ میلیون تن آلاینده مونواکسیدکربن، حدود ۲۱ هزار تن آلاینده ذرات معلق، بیش از ۱۰۰ هزار تن اکسیدهای ازت و ۱۷۵ هزار تن هیدروکربن است.

شکل: سهم تخمینی منابع ثابت و متحرک آلاینده‌های هوا در شهر تهران در سال ۱۳۸۷

در واقع، در خصوص علل آلودگی هوای تهران بحث زیادی صورت گرفته و مطالعات زیادی انجام شده است، به طور کلی - می‌توان اهم مشکلات شهر تهران را که منجر به آلودگی سرسام‌آور هوا در آن شده را به شرح ذیل خلاصه نمود:
 شرایط جغرافیایی و جوی نامناسب از نظر پایداری هوا؛
 کمبود بادهای مؤثر؛
 ارزانی سوخت و خصوصاً بنزین؛
 تکنولوژی پایین و قدیمی خودروها؛

۳۱. نبی‌الله منصوری، پیشین، ص ۱۳۰.

ضعف حمل و نقل عمومی؛
 کمبود و ضعف شبکه معابر و شریان‌های ترافیکی؛
 ضعف فرهنگ ترافیکی و زیست محیطی و عدم اهتمام کافی رسانه ملی در این
 خصوص^{۳۲}؛

ت) راهکارهای کنترلی جهت کاهش آلودگی هوای تهران

تولید و توزیع سوخت استاندارد در تهران مطابق استاندارد های یورو ۴^{۳۳}، که منجر به کاهش سرانه آلودگی در هر کیلومتر پیمایش از ۵۰ به ۲/۷ گرم خواهد شد. تولید خودرو بر اساس استاندارد یورو ۴^{۳۴} چرا که ۲۰ خودرو یورو ۴ به اندازه یک خودرو قدیمی آلودگی تولید می‌کند. توسعه فضای سبز، مدیریت ترافیک و خروج خودرو های فرسوده از چرخه حمل و نقل شهری بویژه مینی بوس‌های فرسوده. نصب سیستم پایش لحظه‌ای آلودگی در واحدهای صنعتی. کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی و حرکت به سمت سوخت‌های غیرفسیلی. استفاده از تجربیات دیگر کشورها در مدیریت معضلات زیست‌محیطی

روزانه در تهران بیش از ۲۰ میلیون لیتر سوخت استاندارد تولید می‌شود، که میزان بنزینی که در هوا منتشر می‌شود از ۵ درصد حجمی در استاندارد یورو ۲^{۳۵}، به ۱ درصد حجمی کاهش می‌یابد. از مزایای توزیع سوخت یورو ۴، کاهش میزان گوگرد از ۴۰۰

۳۲. همان، ص ۱۳۲.

33. Euro 4, (European Emission Standards)

۳۴. استاندارد آلودگی فعلی جاری در کشور، یورو ۲ است که مسئولان در تلاش برای جهش از این استاندارد در سال ۱۳۹۱ به استاندارد بالاتر و سختگیرانه‌تر یورو ۴ می‌باشند. استانداردهای آلودگی بر روی آلاینده‌های تولیدشده از خودرو، طی یک سیکل رانندگی، محدودیت می‌گذارد تا از حد معینی در واحد gr/km فراتر نرود. آلاینده‌های اصلی موتورهای بنزینی NOX, HC, Co هستند که در استاندارد فعلی یعنی یورو ۲ میزان آنها نباید از $O=2.2 \text{ NOX}+HC=0.5$ فراتر برود. در حالی که، در استاندارد یورو ۴ اولاً حد مجاز این آلاینده‌ها کمتر می‌شود که عبارتند از $CO=1 \text{ HC}=0.1 \text{ NOX} =0.08$ ثانیاً الحاقیه‌هایی به استاندارد اضافه می‌شود که در اصطلاح از آنها با عنوان تایپ‌های استاندارد نام می‌برند و یکی از آنها استاندارد عیب‌یابی EOBD است. معنای این الحاقیه این است که در صورت بروز خطایی در خودرو که منجر به افزایش آلودگی خودرو می‌شود (مثلاً خراب شدن کاتالیست خودرو یا سنسور اکسیژن) لامپی در جلو آمپر خودرو روشن می‌شود و راننده متوجه می‌شود که باید خودرو خود را جهت تعمیر به نمایندگی مجاز برود.

35. Euro 2

ppm^{۳۶} به ۱۰ ppm است. مشکل اصلی سوخت ما گوگرد است چراکه منشأ فسیل دارد؛ انتشار گوگرد به عنوان یک آلاینده خطرناک برای سلامتی انسان‌ها مطرح است و در صورت به اجرا در آمدن برنامه‌های فوق از ۴۰۰ به ۱۰ ppm کاهش خواهد یافت.^{۳۷} شهروندان نیز باید این مسأله را مورد توجه قرار دهند که خودرویی که خریداری می‌کنند با استانداردهای موجود مطابقت داشته باشد. از آنجایی که، راه حل مشکلات در دل علل پیدایش آنها نهفته است، به نظر می‌رسد با بهبود وضعیت علل شناخته شده فوق، می‌توانیم گام مثبتی جهت کنترل و به دنبال آن با گذشت زمان، کاهش آلاینده‌های هوا داشته باشیم.

مبحث دوم: حق شهروندی

بر محیط زیست سالم از منظر حقوق ایران

مطابق حقوق شهروندی، شهروندان به عنوان اعضای یک جامعه در حوزه‌های مختلف مشارکت داشته و در برابر حقوق مسلمی که دارند مسئولیت‌هایی را نیز در راستای اداره بهتر جامعه و ایجاد نظم عمومی به عهده می‌گیرند. بنابراین شهروندان برای استیفای حقوقشان از مواهب طبیعی، تکالیفی بر عهده دارند که بدون پای بندی به آن تکالیف، برخورداری از آن حقوق میسر نخواهد بود.^{۳۸} بر این اساس، حقوق شهروندی در عین حال که مجموعه حقوقی را برای شهروندان معین می‌کند و آنها را بدون استثناء بهره‌مند از این حقوق می‌داند، تکالیفی نیز برای آنها متصور می‌شود که باید به آنها بپردازند. از سوی دیگر، این حقوق و تکالیف، لازم و ملزوم یکدیگر بوده و هیچ‌یک را نمی‌توان بدون دیگری تصور نمود. به این معنا احترام و رعایت قانون یک تکلیف شهروندی است، حال اگر فردی از قانون تخطی کند، در واقع به حقوق دیگری تجاوز کرده است.^{۳۹}

هر فردی حق برخورداری از محیط زیست سالم و متعادل از نظر زیست محیطی را دارد و از آنجا که هر فردی حق دارد از شرایط مناسب زندگی در محیط زیستی که به او اجازه زندگی سعادتمندانه را بدهد برخوردار باشد، حق بر محیط زیست سالم یکی از مهم‌ترین مصادیق حقوق شهروندی محسوب می‌گردد. از سویی دیگر همه شهروندان باید نسبت به

36. Parts per million

37. doe.ir/Portal/home/default.aspx.

۳۸. سید عباس پورهاشمی و همکاران، آشنایی با حقوق و تکالیف شهروندی در نظام جمهوری اسلامی

ایران، تهران، معاونت تنقیح و انتشار قوانین و مقررات ریاست جمهوری، چاپ اول، مرداد ۱۳۸۹، ص ۱۶.

۳۹. همان، ص ۲۳.

طبیعت و محیط زیست احساس مسئولیت داشته باشند و با رعایت احترام به قوانین و مقررات راجع به محیط زیست، در حفظ و نگهداری آن با دولت مشارکت نمایند^{۴۱}. از آنجایی که، حق دسترسی به هوای پاک از زیر مجموعه‌های حق بر محیط زیست سالم به شمار می‌رود، آلودگی هوا یکی از موارد ناقض حقوق شهروندی محسوب می‌گردد. از آنجایی که ایجاد آلودگی به هر شکل آن سلامت روحی، روانی و جسمی شهروندان را به خطر می‌اندازد و اصلی‌ترین حق شهروندی را که همانا حق حیات و سلامتی است با خطر جدی مواجه می‌سازد^{۴۱}، بنابراین، حق بر هوای پاک از حقوق مسلم شهروندی است. لذا برخی قوانین و مقررات ایران مباحث مربوط به آلودگی هوا را مورد توجه قرار داده و راهکارهایی را برای مقابله با آن در نظر گرفته‌اند، که برای آشنایی با مفهوم آلودگی هوا ابتدا به بررسی تعاریف آن مطابق قوانین مربوطه می‌پردازیم.

آلودگی و به طور اخص آلودگی هوا در قوانین و مقررات ایران از زوایای مختلفی تعریف گردیده است:

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳/۳/۱۸ به موجب ماده ۹ آلودگی را اینگونه تعریف نموده است:

«پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد، آلوده ساختن محیط زیست تلقی گردیده است»^{۴۲}.

آلودگی هوا از دیدگاه قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴/۲/۳ چنین است:

«وجود و پخش یک یا چند آلوده‌کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیر پرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به گونه‌ای که زیان‌آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد»^{۴۳}.

ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی بند ج ماده ۱۰۴ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و

۴۰. همان، ص ۶۷.

۴۱. مریم پیری و ناصر قاسمی، «بررسی حقوقی - قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست»، مجله علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره یازدهم، ش ۳، پاییز ۱۳۸۸، ص ۱.

۴۲. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران.

۴۳. همان.

فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۲۷ آلودگی را عبارت از «تعریف ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست» دانسته است و میزان آلودگی را عبارت از مقدار افزایش آلودگی از حد مجاز دانسته است.^{۴۴}

بند پ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۹/۶/۱۶ «مواد آلوده کننده هوا را شامل هر نوع ماده گازی، بخار، مایع، جامد و یا مجموعه ترکیبی از آنها که در هوای آزاد پخش و باعث آلودگی هوا و یا موجب تشدید آلودگی هوا و یا موجب تشدید آلودگی آن شود و یا ایجاد بوی نامطبوع نماید، می‌شود. از قبیل دود، ذرات معلق، اکسیدهای گوگرد، اکسیدهای ازت، منواکسیدکربن، اکسید کننده ها، هیدروکربن ها، اسیدها، آمونیاک و نظایر آن» اعلام نموده است.^{۴۵}

آلودگی مطابق تبصره دوم ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی طی برداشتی مشابه از قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست آلودگی را چنین معنا نموده است:

«منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد».^{۴۶}

بعد از آشنایی با مفهوم آلودگی، در ادامه به منظور نمود بیشتر حق بر محیط زیست سالم، به تشریح این حق در قالب قوانین و مقررات حقوق شهروندی خواهیم پرداخت و البته در خلال آن به بررسی آلودگی هوا به عنوان مسأله‌ای ناقض حقوق شهروندی در قالب قوانین، آیین‌نامه‌ها و مصوبات می‌پردازیم.

بند الف) قوانین

قانون اساسی

بسیاری از قوانین، جایگاه ویژه‌ای را برای حق شهروندان بر محیط زیست سالم اختصاص داده‌اند، که در رأس این قوانین، قانون اساسی به عنوان مهم‌ترین قانونی است که در بالاترین سطح مقررات ملی قرار دارد. این قانون از محیط زیست به عنوان یک ثروت

۴۴. همان.

۴۵. همان.

۴۶. قانون مجازات اسلامی

عمومی که به اندازه سلامتی و بهداشت یا تعلیم و تربیت اهمیت داده شده یاد می‌کند. در این خصوص اصل پنجاه قانون اساسی که یکی از کامل‌ترین و گویاترین اصول حفاظت محیط زیست در کل ابعاد کشور محسوب می‌گردد، محیط زیست سالم را به عنوان حق شهروندی مورد تصریح قرار داده است. مطابق اصل پنجاه قانون اساسی:

«در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد، از این‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن، که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است»^{۴۷}.

سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران

دولت به موجب ماده ۶۲ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مکلف گردیده است که در طول برنامه چهارم، میزان آلودگی هوای شهرهای تهران، اهواز، اراک، تبریز، مشهد، شیراز، کرج و اصفهان را در حد استاندارد مصوب شورای عالی حفاظت محیط زیست کاهش دهد. و مطابق بند ب ماده ۶۸ این قانون به دولت اجازه داده می‌شود با رعایت اصول ۷۲ و ۸۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برای تقلیل آلاینده‌های وارد به محیط زیست و تخریب آن (صندوق ملی محیط زیست) وابسته به سازمان حفاظت محیط زیست را تاسیس کند. بند نوزدهم از سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه «حفاظت از محیط زیست و احیای منابع طبیعی» را به عنوان یکی از اصول مورد نیاز برای آمایش سرزمین اعلام می‌نماید.^{۴۸}

قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۵

ماده ۱۳۴ قانون برنامه پنجساله پنجم به منظور حفاظت از محیط زیست راهکارهایی را ارائه نموده است.^{۴۹}

۴۷. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۴۸. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران

۴۹. مجموعه قوانین و مقررات حقوق شهروندی

سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران در دوره چشم انداز مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام

بند (د) از سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران در دوره چشم انداز به آمایش سرزمین، امور زیست‌محیطی و توسعه پایدار با تکیه بر حفاظت از محیط زیست و بهره برداری بهینه از منابع اختصاص یافته است.^{۵۰}

قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴

قانون شهرداری ضمن بیان مقررات مربوط به شهر و شهرسازی در ابعاد مختلف، به علت اهمیت آلودگی هوا و تأثیرات مخرب آن بر فضای شهری، در کنار قواعد مربوط به حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها بخشی از دفتر هفتم این قانون را به آلودگی هوا اختصاص داده است.^{۵۱}

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳/۳/۱۸ و اصلاحیه ۱۳۷۱/۸/۲۴

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در راستای جلوگیری از انواع آلودگی‌ها از جمله آلودگی هوا، مبادرت به هر عملی که سبب آلودگی محیط زیست شود را ممنوع اعلام نموده است، که طبیعتاً قانونگذار با انتخاب این واژگان ترک فعل را از حیطة ممنوعیت‌های مسبب آلودگی خارج نموده و حیطة صلاحیت ماده ۹ این قانون را در اعمال محدودیت، صرفاً منحصر به افعال مسبب آلودگی دانسته است. این قانون همچنین بر انجام تحقیقات و بررسی‌های علمی و اقتصادی در زمینه حفاظت و بهبود و بهسازی محیط زیست و جلوگیری از آلودگی و برهم خوردن تعادل محیط زیست از جمله تغییراتی که در وضعیت خاک، آب و هوا حادث میشود، تأکید دارد.

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست به جهت اهمیت آلودگی هوا بر محیط، آلودگی‌های زیست‌محیطی ایجاد شده توسط کارخانجات و کارگاه‌ها را مورد توجه قرار داده و به بیان روند قانونی برخورد با این نوع از آلودگی‌ها، مطابق مواد ۱۱ و ۱۲ می‌پردازد. ماده ۱۱ این قانون، روند سختگیرانه‌تری را نسبت به ماده ۱۵ قانون جلوگیری از آلودگی هوا داشته است، چرا که به موجب این قانون در صورت اخطار به مسئولان یا صاحبان کارخانجات و کارگاه‌ها جهت رفع آلودگی طی مهلت مقرر و عدم توجه مسئولین

۵۰. همان.

۵۱. قوانین و مقررات مربوط به شهر و شهرداری

از کار و فعالیت شان خودداری به عمل خواهد آمد و مهلت اضافی مقرر در ماده ۱۵ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا را لحاظ نموده است.^{۵۲}

قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴/۲/۳

قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا در راستای تحقق اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی و در راستای پاک سازی و حفاظت از هوا ایجاد شد و بدین منظور کلیه واحدها و اشخاص را مکلف به رعایت این قانون نموده است. این قانون از شش فصل تشکیل شده است. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا منابع آلوده کننده را به سه دسته وسایل نقلیه موتوری، کارخانجات، کارگاه ها، نیروگاه ها، منابع تجاری و خانگی و منابع متفرقه طبقه بندی نموده است و طی فصول دو، سه و چهار مورد بررسی قرار داده است. این قانون به آلودگی هوا با رویه ای سختگیرانه نگریسته و به منظور جلوگیری از آلودگی هوا و حفاظت از هوای پاک به طور کلی اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی هوا را در بر داشته باشد، ممنوع اعلام نموده و به اعمال مجازات برای خاطیان پرداخته است، که بدین منظور فصل پنجم از این قانون را به مجازات متخلفان اختصاص داده است.^{۵۳}

بند ب) آیین نامه ها

آیین نامه اجرایی تبصره ماده ۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب

۱۳۷۶/۲/۱۴

مواد ۵، ۱۱ و ۱۲ این قانون، آیین نامه اجرایی تبصره ماده ۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۶/۲/۱۴ هیأت وزیران محدوده ها و ساعات ممنوعه تردد، مزایای گازسوز کردن وسایل نقلیه و استفاده از بنزین بدون سرب و وسایل نقلیه عمومی با سوخت با حداقل ترکیبات آلاینده را در راستای جلوگیری از آلودگی هوا مورد تأکید قرار داده است.^{۵۴}

آیین نامه اجرایی قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۹/۶/۱۶

ماده ۲ این آیین نامه منابع آلوده کننده هوا غیر از کارخانه ها و کارگاه های موضوع آیین نامه

۵۲. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران

۵۳. همان.

۵۴. مجموعه قوانین و مقررات حقوق شهروندی

اجرای فصل سوم قانون را به وسایل نقلیه موتوری، منابع تجاری، خانگی و منابع متفرقه تقسیم‌بندی نموده است که فصول دوم و سوم به آن پرداخته است.^{۵۵}

آیین‌نامه اجرایی تبصره ماده ۶ آیین‌نامه نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۸۱/۴/۵

این آیین‌نامه به منظور کاهش آلودگی هوا بر نحوه اعمال محدودیت و صدور مجوز تردد و چگونگی نظارت بر اجرای محدودیت‌ها و ساماندهی حمل و نقل شهری اشاره دارد. به موجب ماده ۱۰ این آیین‌نامه «کلیه دستگاه‌ها موظف به تبدیل گاز سوز نمودن گاز طبیعی وسایل نقلیه شان طی زمان مشخص می‌گردند». همچنین این آیین‌نامه به منظور ساماندهی حمل و نقل شهری تکالیفی برای وزارت نفت، سازمان صدا و سیما و مؤسسه تحقیقات و استانداردهای صنعتی ایران مقرر نموده است.^{۵۶}

بند ج) مصوبات شورای عالی حفاظت محیط زیست و هیأت وزیران

مصوبات شورای عالی حفاظت محیط زیست

- مصوبه شماره ۱۰۳ شورای عالی حفاظت محیط زیست مصوب ۱۳۵۵/۵/۶
- مصوبه شماره ۱۳۴ شورای عالی حفاظت محیط زیست
- مصوبه شماره ۱۳۵ شورای عالی حفاظت محیط زیست
- مصوبه شماره ۱۳۶ شورای عالی حفاظت محیط زیست
- مصوبه شماره ۱۳۸ شورای عالی حفاظت محیط زیست
- مصوبه شماره ۱۰۴ شورای عالی حفاظت محیط زیست به استناد مفاد آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی هوا، مصوب ۱۳۷۳/۴/۲۹

- مصوبه شماره ۱۶۲ شورای عالی حفاظت محیط زیست مصوب ۱۳۷۷/۵/۲۷

این مصوبه در اجرای بند ب تبصره ۸۲ قانون برنامه پنجساله دوم و به منظور کاهش آلودگی هوای تهران مواردی چون جلوگیری از تردد وسایط نقلیه موتوری فاقد برگ معاینه فنی و وسایط دودزا، جلوگیری از تردد خودروهای فاقد کیت (بسته) و گاز استاندارد و رعایت استانداردهای مذکور برای مینی‌بوس‌ها و اتوبوس‌های دیزلی و مینی‌بوس‌های

۵۵. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران

۵۶. همان.

گازسوز و اتوبوس‌های گازسوز را مورد تأکید قرار داده است.^{۵۷}

- مصوبه شماره ۱۶۵ شورای عالی حفاظت محیط زیست
- مصوبه شماره ۱۹۵ شورای عالی حفاظت محیط زیست مصوب ۱۳۸۰/۸/۲۵
- مصوبه شماره ۲۴۰ شورای عالی حفاظت محیط زیست ۱۳۸۱/۸/۲۸
- تصویب‌نامه ۱۳۸۷/۶/۲۸ با اصلاحات بعدی

مجموعه مصوبات هیأت وزیران راجع به کاهش آلودگی هوا

- مصوبه هیأت وزیران مصوب ۱۳۶۹/۹/۲۱ راجع به آلودگی هوا
- مصوبه هیأت وزیران راجع به تفویض اختیارات دولت ناشی از تبصره ۲ ماده ۱۵ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۵ مورخ ۱۳۷۷/۸/۳
- مصوبه هیأت وزیران راجع به برنامه جامع کاهش آلودگی هوای شهر تهران مورخ ۱۳۷۹/۲/۲۱
- مصوبه هیأت وزیران راجع به طرح جامع کاهش آلودگی هوای استان مورخ ۱۳۸۲/۲/۱۸

بعد از اشاره‌ای به قوانین، مصوبات و آیین‌نامه‌های مختلف به منظور روشن نمودن حق شهروندان بر محیط زیست سالم در حقوق داخلی به این نتیجه می‌رسیم که با وجود ظرفیت‌های حقوقی برای متصور شدن حق شهروندان بر محیط زیست سالم در حقوق ایران، ابزارها و سازوکارهای اجرایی آن به طور دقیق و مشخص بیان نگردیده است و در بعد قوانین ملی خلأهای حقوقی و اجرایی در خصوص اعمال حق شهروندان بر محیط زیست سالم مشهود است.

مبحث سوم:

حق شهروندان بر محیط زیست سالم از منظر حقوق بین‌الملل

منشور سازمان ملل متحد حاوی مقرراتی در رابطه با پیشبرد و تشویق احترام جهانی به حقوق بشر، اقدامات فردی یا دسته جمعی برای نیل به هدف مذکور و نیز توصیه‌های شورای اقتصادی و اجتماعی در این راستا می‌باشد (بند ۳ ماده ۱، مواد ۵۵ و ۵۶ و بند ۲ ماده ۶۲ و همچنین مواد ۶۸ و ۷۶ حقوق بشر را مورد تأکید قرار داده است). در این قسمت، حقوق شهروندان بر محیط زیست سالم را، در حقوق الزام‌آور و

غیرالزام‌آور زیست‌محیطی مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱- حقوق شهروندان بر محیط زیست سالم در حقوق الزام‌آور

به منظور تشریح حق شهروندان بر محیط زیست سالم در اسناد الزام‌آور^{۵۸} باید معاهدات و پروتکل‌های بین‌المللی و آرای قضایی بین‌المللی را مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد، که در ذیل به ذکر نمونه‌هایی از آنها می‌پردازیم:

الف) معاهدات و پروتکل‌ها

کنوانسیون ۱۹۹۲ سازمان ملل متحد در رابطه با تغییرات اقلیمی^{۵۹}

بند ۵ ماده ۴ این کنوانسیون بیان می‌دارد:

«کشورهای پیشرفته باید تمامی اقدامات لازم را برای ترغیب، تسهیل و تأمین اعتبار، انتقال یا دسترسی به آگاهی‌ها و فناوری‌ها و معقول زیست‌محیطی به سایر اعضا، بویژه کشورهای در حال توسعه جهت ارتقای توان آنها انجام دهند. آنها همچنین باید از توسعه و ارتقای فناوری‌ها و قابلیت‌های کشورهای در حال توسعه حمایت نمایند.»

این ماده تبادل اطلاعات علمی و فناوری را مورد تأکید قرار می‌دهد. از سوی دیگر در ماده ۶ این کنوانسیون آمده است:

«دولت‌های عضو این کنوانسیون، در سطح ملی و در صورت اقتضاء در سطح منطقه‌ای یا ناحیه‌ای، مطابق با قوانین و مقررات ملی و در چارچوب ظرفیت‌های مربوطه، دسترسی عموم به اطلاعات و شرکت عموم مردم را ارتقا داده و تسهیل خواهند کرد.» این مواد حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی را مدنظر قرار داده است.^{۶۰}

کنوانسیون آرهوس مصوب ۱۹۹۸^{۶۱}

کنوانسیون آرهوس نوع جدیدی از معاهدات زیست‌محیطی است که در آن حقوق محیط زیست با حقوق بشر مرتبط شده است. این کنوانسیون مسئولیت نسل‌های حاضر را نسبت به نسل‌های آینده بیان می‌دارد و توسعه پایدار را تنها از طریق مشارکت افراد و گروه‌های ذینفع و ذیربط قابل دسترسی می‌داند. موضوع این کنوانسیون به رابطه مردم و دولتها می‌پردازد. این کنوانسیون در رابطه با پاسخگویی، شفافیت و مسئولیت‌پذیری دولتها

58. Hard Law

59. United Nation Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)

60. www.unfccc.int/climatechange/html

61. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998.

و مشارکت مردمی می‌باشد. مشارکت مردمی در این کنوانسیون متکی بر سه اصل می‌باشد:

- دسترسی عموم به اطلاعات زیست‌محیطی؛
- امکان مشارکت عموم در اتخاذ تصمیمات مربوط به محیط زیست؛ و
- دسترسی به محاکم زیست‌محیطی.

این کنوانسیون نه تنها قدمی بسیار مهم در حمایت از محیط زیست و حق بر محیط زیست تلقی می‌گردد بلکه سند مهمی برای تضمین رعایت اصول دموکراتیک در اتخاذ و اجرای تصمیمات دولتی است. کنوانسیون برای تضمین حقوق مردم و نمایندگان آنها به ویژه سازمانهای غیر دولتی آیین‌های قضایی و اداری ضروری را پیش بینی کرده است. کنوانسیون تأکید می‌کند که این حقوق بدون در نظر گرفتن رابطه شهروندی، تابعین و یا محل اقامت برای همه تضمین شود.^{۶۲}

پروتکل الحاقی به کنوانسیون امریکایی حقوق بشر در حوزه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب نوامبر ۱۹۸۸^{۶۳}

این پروتکل تحت عنوان حق بر محیط زیست سالم صراحتاً حقوق فردی را مورد شناسایی قرار داده و در ماده ۱۱ مقرر نمود:

«هر کس حق زندگی در یک محیط زیست سالم و حق دسترسی به خدمات عمومی اساسی را دارد و دول عضو متعهد به ترویج حراست، حفاظت و بهبود محیط زیست می‌باشند.»^{۶۴}

ب) آرای قضایی بین‌المللی

آرای صادره از محاکم قضایی بین‌المللی در چند مورد بر وظیفه عدم تخریب محیط زیست که متضمن خطرات جانی و بهداشتی است، به عنوان یک قاعده شناخته شده حقوق بین‌الملل عرفی صحنه می‌گذارد.

قضیه داوری تریل اسملتر ۱۳۴۱

اولین قضیه‌ای که اصل مسؤولیت بین‌المللی دولتها ناشی از فعالیت‌های فرامرزی زیانبار برای محیط زیست را به رسمیت می‌شناسد، قضیه تریل اسملتر^{۶۵} می‌باشد. در واقع قانع‌کننده‌ترین دلیل، بر وجود این قاعده حقوق بین‌المللی عرفی، تعداد قابل توجهی از اسناد

62. www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf.

63. Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights "Protocol of San Salvador", O.A.S. Treaty Series No. 69 (1988), signed November 17 1988, reprinted in Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System, OEA/Ser.L.V/II.82 doc.6 rev.1 at 67 (1992).

64. actrav.itcilo.org/actrav-english/telearn/global/ilo/law/

65. Trail Smelter

چند بیانیه است که انواع گوناگون تخریب محیط زیست را تخلف شناخته، یا دولت‌ها را به اتخاذ تدابیر عملی برای حفظ محیط زیست در موارد خاص، ملزم ساخته است. این اصل از این قرار است: «هیچ کشوری حق ندارد، از قلمرو خود به گونه‌ای استفاده نماید یا اجازه استفاده دهد که باعث ایراد صدمه به قلمرو کشور دیگری شود ...»^{۶۶}.

۲- حقوق شهروندان بر محیط زیست سالم در حقوق غیرالزام آور

در این قسمت، حقوق شهروندان بر محیط زیست سالم در حقوق غیرالزام آور^{۶۷} از قبیل اعلامیه‌ها، بیانیه‌ها، میثاق‌های بین‌المللی و قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد بررسی می‌گردد.

الف) اعلامیه‌ها و بیانیه‌های بین‌المللی

اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲^{۶۸}

این بیانیه به طور صریح به حق داشتن محیط زیست اشاره و رسماً بحث رابطه محیط زیست و انسان را آغاز نمود^{۶۹}. ماده اول اعلامیه مقرر میدارد «انسان از حقوقی بنیادین برای داشتن آزادی و برابری و شرایط مناسب زندگی در محیطی که به او اجازه زندگی توأم با سعادت را بدهد، برخوردار است». بنابراین، این ماده انسان‌ها را محق به داشتن محیط زیستی سالم در کنار آزادی و برابری می‌داند و آن را صراحتاً از مصادیق حقوق بنیادین قلمداد می‌نماید. به موجب این اعلامیه انسان‌ها رسماً مسئولیت حفاظت و بهبود محیط زیست را برای نسل‌های حاضر و آینده به عهده دارند و از آن تاریخ به بعد حق بر محیط زیست سالم مستمراً در اسناد بین‌المللی مختلف مورد تایید قرار گرفت.

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶^{۷۰}

در این میثاق حقوقی همچون حق کار، حق برخورداری از شرایط عادلانه و مناسب کار، حق تشکیل اتحادیه کارگری، حق تأمین اجتماعی شامل حق بیمه اجتماعی حمایت از خانواده، برخورداری از یک زندگی در سطح متناسب، حق برخورداری از سطح مناسبی از

۶۶. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران

67. Soft Law

68. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration), 1972.

۶۹. مهدی فیروزی، حق بر محیط زیست، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۵۲.

70. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 3 January 1976.

بهداشت جسمی و روانی و حق شرکت در زندگی فرهنگی را به رسمیت شناخت.^{۷۱}

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶^{۷۲}

در این میثاق حقوقی همچون حق حیات، حق آزادی و امنیت شخصی، ممنوعیت شکنجه و مجازات ظالمانه، غیر انسانی و تحقیر کننده، ممنوعیت خرید و فروش برده، حق عبور و مرور آزادانه، حق انتخاب آزادانه محل سکونت، حق آزادی فکر، عقیده، مذهب، آزادی بیان و... مورد تأکید واقع شده است.^{۷۳}

منشور آفریقایی حقوق بشر و خلقها مصوب ژوئن ۱۹۸۱^{۷۴}

این منشور در ماده ۲۴ مقرر می‌دارد که:

«همه مردم حق برخورداری از محیط زیست رضایت‌بخش و متناسب با توسعه را دارند.»

نکته‌ای که باید به آن اشاره نمود این است که این ماده در واقع حق بر محیط زیست را به عنوان یک حقوق جمعی می‌شناسد.

حق بر محیط زیست رضایت‌بخش که در ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر بیان گردید، حق بر محیط زیست سالم در آن به صورت گسترده‌ای مورد شناسایی قرار گرفته است و تعهدات آشکاری را بر دولتها تحمیل می‌نماید. حق بهره‌مندی از بهترین حالت سلامت روحی و جسمی در بند یک ماده ۱۶ منشور آفریقایی اعلام گردیده است و حق بر محیط زیست رضایت‌بخش و در تناسب با توسعه در بند سه ماده ۱۶ که در برگیرنده تعهد دولتها به اجتناب از تهدید مستقیم سلامتی و محیط زیست شهروندان است. از سوی دیگر ماده ۴ این منشور اعلام می‌دارد که: «کلیه اقوام حق دارند از محیط زیستی رضایت‌بخش، جامع و مناسب برای توسعه خود برخوردار باشند». در این مواد حق بر محیط زیست رضایت‌بخش و در راستای توسعه مدنظر قرار گرفته است.^{۷۵}

پیش طرح سومین میثاق بین‌المللی حقوق همبستگی ۱۹۸۲^{۷۶}

این پیش طرح حقوقی همچون حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر محیط زیست و حق بر میراث بشریت را مورد تأکید قرار می‌دهد. ماده ۱۴ پیش طرح سومین میثاق

۷۱. حسین مهرپور، نظام بین‌المللی حقوق بشر، تهران، انتشارات اطلاعات، چاپ دوم، اسفند ۱۳۸۳، صص

۵۳-۵۴.

72. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976.

۷۳. حسین مهرپور، پیشین، صص ۶۰-۵۹.

74. African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights (Adopted 27 June 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), entered into Force 21 October 1986).

75. www.africa-union.org/.../Banjul%20Charter.pdf

76. The Third Draft Covenant Solidarity Rights, 1982.

بین‌المللی حقوق همبستگی، در بیان حق بر محیط زیست مقرر می‌دارد:

«هر انسان و کلیه انسانها به صورت گروهی حق دارند از محیط زیستی سالم و متعادل از نظر زیست‌محیطی و مناسب برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی برخوردار گردند.»
در ماده دیگری از این پیش‌طرح آمده است که: «دولت‌های عضو متعهد می‌گردند که شرایط طبیعی حیات را دچار تغییرات نامساعدی نکنند که به سلامت انسان و به‌زیستی جمعی صدمه وارد نماید.»^{۷۷}

منشور جهانی طبیعت ۱۹۸۲^{۷۸}

منشور جهانی طبیعت، اصل لازم و ضروری بهبود و تقسیم سیستم حیات را برای رفع نیازهای زیستی و تنوع ارگانیسم حیاتی بیان می‌کند: در نتیجه، اصولی از این منشور اظهار می‌کند که از طبیعت باید حفاظت شود و توسعه اقتصادی، اجتماعی باید متضمن حفاظت از طبیعت بوده و با اتلاف منابع طبیعی مبارزه شود و نیز مقررات اجرایی باید در راستای این مفاهیم، به طور کامل جهت حفاظت از طبیعت به کار گرفته شود.^{۷۹} اصول ۱۴ تا ۲۴ منشور جهانی طبیعت، با تعیین وظایف و تکالیف دولت‌ها، نهادهای دولتی و گروه‌های انسانی به نحوه به کار بستن و اجرای اصول مربوط به حق بر محیط زیست و حفاظت از آن اختصاص یافته است.

اعلامیه ۱۹۸۹ لاهه^{۸۰}

این اعلامیه در جهت بیان حق بر محیط زیست به عنوان مسأله‌ای حقوق بشری گام برداشته است. این اعلامیه بیان می‌دارد که صدمات زیست‌محیطی در واقع لطمه به حق زندگی با کرامت در محیط جهانی است.^{۸۱}

اعلامیه ریو ۱۹۹۲^{۸۲}

اعلامیه کنفرانس ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه که به اعلامیه ریو نیز مشهور است، مشتمل بر ۲۷ اصل کلی برای تعیین وظایف دولت‌ها در قبال توسعه و محیط زیست است. این اصول به مسائلی چون وظایف کشورها و همکاری‌های بین‌المللی برای حفاظت از محیط زیست، نقش حقوق شهروندان، زنان و ساکنان بومی در این رابطه می‌پردازد. در اصل اول این اعلامیه آمده است: «انسان‌ها موضوع اصلی دل‌مشغولی‌های

77. www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/HRS_LibyaAJ.pdf.

78. World Charter for Nature Adopted by UN General Assembly, 1982.

۷۹. مهدی فیروزی، پیشین، ص ۲۸.

80. The Hague Declaration, 1989.

81. wrmin.nic.in/index3.asp?subsublinkid=292&langid=1&sslid=375.

82. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), (Rio declaration), 1992.

مربوط به توسعه پایدار می‌باشند. آنها حق دارند از زندگی سالم و هماهنگ با طبیعت برخوردار باشند.»

اصل ۱۰ اعلامیه ریو نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا ما را برای شناخت محتوای حق بر محیط زیست یاری می‌نماید. در این اصل آمده است انسانها سزاوار زندگی سالم در هماهنگی با طبیعت هستند و لازم است مسائل مربوط به محیط زیست با مشارکت کلیه شهروندان زیربط در سطحی مطلوب مورد بررسی قرار گیرد. در سطح ملی هر فرد باید کاملاً به اطلاعاتی که مقامات عمومی محیط زیست در مورد محیط زیست در اختیار دارند از جمله اطلاعات مربوط به موارد و فعالیتهای خطرناک در منطقه، دسترسی داشته باشد و در روند اتخاذ تصمیمات مشارکت نماید. دولتها باید با دادن اطلاعات به مردم حساسیت و مشارکت عموم را تصحیح و تشویق نمایند.^{۸۳}

ب) قطعنامه ۴۵/۴۹ مجمع عمومی سازمان ملل ۱۹۹۰^{۸۴}

قطعنامه مورخ ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ مجمع عمومی سازمان ملل تحت عنوان ضرورت تضمین محیط زیست سالم برای بهزیستی هر فرد به نحوی این حقوق را مورد توجه قرار می‌دهد.^{۸۵} با توجه به مطالب فوق، می‌توان این گونه نتیجه گرفت که حقوق شهروندان و حق بر محیط زیست سالم، دارای ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر می‌باشند و حق بر محیط زیست سالم را می‌توان نقطه تلاقی بین حقوق بین‌الملل، حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق بشر دانست. گرچه اسناد بین‌المللی حقوق بشری اعم از عرفی و قراردادی، توانسته است تا حد زیادی دولت‌ها را متعهد به شناسایی «حق بر محیط زیست سالم» نماید، ولی عدم مسؤولیت‌پذیری دولت‌ها در به رسمیت شناختن این حق، کماکان به عنوان یکی از موانع و مشکلات فراوی اجرای این حق می‌باشد.

نتیجه‌گیری

با عنایت به قوانین، مصوبات و آیین‌نامه‌های داخلی در خصوص به رسمیت شناختن حق شهروندان بر محیط زیست سالم، که منبعث از اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، ظرفیت‌های حقوقی لازم برای به رسمیت شناختن این حق در حقوق ایران وجود دارد. ولی از یک سو، قوانین و مصوبات فوق‌الذکر دارای کاستی‌ها و

۸۳. مهدی فیروزی، پیشین، صص ۵۳ و ۵۷.

84. A/RES/45/94.

85. Need to Ensure a Healthy Environment for the Well-Being of Individuals

خلأهای حقوقی می‌باشند و از سوی دیگر، سازوکارهای قانونی مشخصی برای اعمال حق دسترسی شهروندان به محیط زیست سالم در قوانین ملی وجود ندارد. به عبارت دیگر، ابزارهای حقوقی برای اعمال حق شهروندان بر محیط زیست سالم، در نظام حقوقی ایران کامل نبوده و نیاز به اصلاح و بازنگری دارد.

در سطح بین‌المللی نیز، حقوق بین‌الملل محیط زیست به عنوان رشته‌ای جدید و نو، تلاش کرده است تا با طرح، تدوین و توسعه مفاهیمی چون حق شهروندان بر محیط زیست سالم، دولت‌ها را به پذیرش این حقوق تشویق نماید. با این همه، مشکلات و موانع اساسی نیز فراروی اجرای حقوق بین‌الملل محیط زیست در سطوح ملی و بین‌المللی وجود دارد. تعارض منافع حاکمیت‌ها، هزینه‌بر بودن حفاظت محیط زیست دست‌کم در کوتاه مدت، اولویت منافع اقتصادی بر منافع زیست‌محیطی، نزاع کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه و ... از موانع و مشکلات اجرای حق شهروندان بر محیط زیست سالم می‌باشد.

با وجود محدودیت‌ها و مشکلات فراروی اعمال حق شهروندان بر محیط زیست سالم در سطوح ملی و بین‌المللی، به نظر می‌رسد پیشنهادهایی نیز مبنی بر تحقق و اجرایی کردن این حق وجود داشته باشد که ذیلاً به آن به صورت فهرست وار اشاره می‌شود:

- خارج ساختن صنایع آلاینده از محدوده شهری؛
- از رده خارج نمودن خودروهای قدیمی و فرسوده؛
- تحویل سریع و به موقع خودروهای جدید به صاحبان خودروهای قدیمی در جهت تشویق آنان برای مراجعه سریعتر در این خصوص؛
- ممنوعیت تولید خودروهای غیراستاندارد توسط شرکت‌های داخلی؛
- زوج و فرد کردن تردد اتومبیل‌های داخل شهر تهران بر مبنای شماره اتومبیل یک روز در میان؛
- تدوین مجازات‌های سنگین‌تر برای متخلفان و ناقضان حقوق شهروندی؛
- اعمال مقررات و اجرای مجازات‌های پیش‌بینی شده در قالب حقوق شهروندی؛
- تجهیز و افزایش ناوگان حمل و نقل عمومی شهر تهران؛
- اشتغال‌زایی به منظور کاهش تعداد خودروهای مسافرکش در شهر تهران؛
- رسیدگی به وضع و برآورد نیازهای مادی شهروندان در جهت کاهش تعداد خودروهای مسافرکش به عنوان شغل دوم؛
- اهتمام بیش از پیش صدا و سیما در خصوص آشنا نمودن شهروندان با مفاهیم حقوق شهروندی؛
- ارائه بروشورهایی در زمینه آموزش حقوق شهروندی مبنی بر حق بر محیط زیست

سالم؛ و

- معرفی و آموزش قوانین و مقررات حقوق شهروندی به شهروندان.

فهرست منابع

پورهاشمی، سید عباس و همکاران، آشنایی با حقوق و تکالیف شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران، تهران، تهران، اداره کل تنقیح قوانین و مقررات ریاست جمهوری، چاپ اول، مرداد ۱۳۸۹.

پورهاشمی، سید عباس، «مرزشناسی حقوق بشر و حقوق شهروندی»، همایش ملی حقوق شهروندی، تهران، نشر میزان، اسفند ۱۳۸۹.

پیری، مریم و ناصر قاسمی، «بررسی حقوقی- قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست»، مجله علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره یازدهم، ش ۳، پاییز ۱۳۸۸.

حمامی، مجید، «بررسی تغییرات نامطلوب آب و هوایی جهان و راهکارهای اجرایی برای کاهش و کنترل آن» مجله توسعه و تغییر اقلیم، ش ۲، زمستان ۱۳۸۹.

عباسپور، مجید، مهندسی محیط زیست، تهران، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۸۳. عرفان منش، مجید و مجید افیونی، آلودگی محیط زیست، آب، خاک و هوا، تهران، انتشارات ارکان، چاپ دوم، پاییز ۱۳۸۱.

فیروزی، مهدی، حق بر محیط زیست، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول: ۱۳۸۴.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

قانون مجازات اسلامی

قوانین و مقررات مربوط به شهر و شهرداری

گلکار، فروغ و علیرضا فرهمند، آلودگی های محیط زیست، تهران، انتشارات ماندگار، چاپ اول، بهار ۱۳۸۹.

مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران

مجموعه قوانین و مقررات حقوق شهروندی

منصوری، نبی الله، آلودگی محیط زیست (هوا، آب، پسماند، صوت)، تهران، انتشارات آزاد، چاپ اول، ۱۳۹۰.

مهرپور، حسین، نظام بین المللی حقوق بشر، تهران، نشر اطلاعات، چاپ دوم، اسفند ۱۳۸۳.

A/RES/45/94, "Need to ensure a healthy environment for the well-being of individuals" (Resolutions)

Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights "Protocol of San Salvador", O.A.S. Treaty Series No. 69 (1988), signed November 17, 1988, reprinted in Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System, OEA/Ser.L.V/II.82 doc.6 rev.1 at 67 (1992)

African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights (Adopted 27 June 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), entered into Force 21 October 1986)

Cavender, James H. *et al.*, "Nationwide Air Pollutant Emission Trends", U.S.

Environmental Protection Agency, office of air and water programs, office of air quality planning and standards, North Carolina, 1973, in www.nepis.epa.gov/exe/zy?url.cgi?dokey=20013chg.txt

Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998.

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm declaration), 1972

Fenger, Jes, "Air pollution in the last 50 years—From local to global", 2009, in www.elsevier.com/locate/atmosenv

Florides, Georgios & Paul Christodoulides, "Global warming and carbon dioxide through sciences", in www.elsevier.com/locate/envint

International Covenant on Civil and Political Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 3 January 1976.

Postorino, M. Nadia, *Regional Airports*, UK, Wit Press, Apr 8, 2011.

The Hague Declaration, 1989

The third draft covenant solidarity rights, 1982.

United Nation Framework Convention on Climate Change (UNFCCC).

United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), (Rio declaration), 1992

USEPA (1998), "Guideline for Reporting of Daily Air Quality – Pollutant Standards Index - (PSI)", Environmental Protection Agency, Washington, DC.

World Charter for Nature Adopted by UN General Assembly, 1982

wrmin.nic.in/index3.asp?subsublinkid=292&langid=1&sslid=375

www.actrav.itcilo.org/actrav-english/telearn/global/ilo/law/...

www.africa-union.org/.../Banjul%20Charter.pdf

www.article.niazemarkazi.com

www.doe.ir/portal/home/default.aspx

www.elsevier.com/locate/atmosenv

www.elsevier.com/locate/envint

www.epa.gov/superfund/sites/queryhtm/nplfin.html

www.un-documents.net/wced-ocf.html

www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf

www.unfccc.int/climatechange/html

www.worldbank.org

www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/hrslibyaa.pdf

پژوهش‌های حقوقی
رتال جامع علوم انسانی

JOURNAL OF

LEGAL RESEARCH

VOL. IX, No. 2

2010-2

Articles

- Reflections on Effective Criminal Convictions and their Consequences
- The Right to Defense of Accused in Administrative Contravention Settlement Board
- Determination of Defendant
- Legal Analyses of Medical Protections of Social Security Organization

**Special Issue: Citizens Right to Healthy Environment:
Pollution of Iranian Large Cities**

- Sustainability of Urban Freight and Decreasing of Air Pollution: Environmental Ideal of Large Cities
- The Commitment to International Co-operation Countering Haze to Iran
- Deal with Electromagnetic Waves Pollutions in Metropolises
- Tehran Air Pollution and Citizen Rights on Healthy Environment
- The Effect of Intellectual Property Rights System on Metropolis Pollution
- Public Interest Litigation Concerning Environmental Matters before Human Rights Courts and National Courts
- The Right To Healthy Environment as a Hostage of Global Warming: Cancun Conference (2010)
- Right to a Healthy Environment in French Legal System

Critique and Presentation

- Economic Interest Grouping in the Fifth Development Plan

ISSN: 1682-9220

S. D. I. L.

The S.D. Institute of Law

Research & Study